

СТАРОЗАВІТНІ ТЕОФАНІЇ В АНТРОПОМОРФІЗМАХ СВЯТОГО ПИСАННЯ

Протоіерей
Олег МАЛАНЯК

*Цей, будучи сявом слави
і образом іпостасі
Його і тримаючи все словом
сили Своєї, здійснивши
Собою очищення гріхів наших,
сів праворуч престолу
величі на висоті, ставши
настільки кращим від ангелів,
наскільки славніше від них
успадкував ім'я
(Євр. 1: 3–4)*

«Дослідіть Писання, бо ви сподіваєтесь через них мати життя вічне; а вони свідчать про Мене» (Ін. 5: 39) – говорить Ісус Христос Господь наш. «Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога. Усе через Нього сталося, і без Нього ніщо не сталося, що сталося. У Ньому було життя, і життя було світлом людям. І світло в темряві світить, і темрява не огорнула його. І Слово стало плоттю, і вселилося між нами, повне благодаті й істини; і ми бачили славу Його, славу, як Єдинородного від Отця. Бога ніхто не бачив ніколи; Єдинородний Син, Який у лоні Отця, Він явив» (Ін. 1: 1–5, 14, 18). В Божій природі певна тотожність Сина і Отця пояснюється тим, що природа Божа не матеріальна і

У статті розглянуто старозавітні антропоморфізми, тобто теофанії – явлення Бога в антропоморфічному – людиноподібному вигляді, підкреслено важливість такого прояву через Ангела Господнього – Ісуса Христа Бога Слова. Подано поглиблене розуміння приходу Бога на землю і Його відмінність від ангелів.

Ключові слова: Бог, Господь, Ангел Господній, Суцйй, ангели, антропоморфізм, людиноподібність, вигляд, явлення, подоба, вогонь, плоть, посланник, душа, богослів'я, природа.

---

*Archpriest Oleg MALANYAK
OLD TESTAMENT THEORIES IN
THE ANTHROPOMORPHISM OF
THE HOLY SCRIPTURE*

In this article the Old Testament anthropomorphisms, that is, the manifestation of God in manlike form, are considered, the importance of manifestation through the Angel of the Lord – Jesus Christ the Word of God is emphasized. The wider understanding of God's coming to earth and His distinction from the angels is given.

Keywords: God, Lord, Angel of the Lord, Existing, angels, anthropomorphism, manlikeness,

Син стає людиною від Духа Святого, Який є Богом, але з допомогою людини приймає людську природу | *look, appearance, likeness, fire, flesh, messenger, soul, theology, nature.*

і відкриває Себе на землі як Бог, для того щоб, люди увірували в Нього і успадкували життя вічне. «Бо як Отець має життя в Самому Собі, так і Синові дав мати життя в Самому Собі» (Ін. 5: 26). Біблія відкриває нам вчення, а точніше Сам Бог об'являє Себе, як Триєдиного і Єдиносущного (Одноістотного) Бога Отця і Сина і Святого Духа – Нероздільного. Нам слід розуміти, що Бог не матеріальний, бо матерію Він створив! І людину теж створив Бог з матерії, і вдихнув душу живу! Ангелів Бог також створив! Ангел Господній приходив на землю від Бога і з'являється у світі як Бог бо природа у Нього Божа, тому Він не матеріальний. «Бог є Дух» (Ін. 4: 24), Син Божий об'являє і відкриває нам цю істину.

Господь наш Ісус Христос, як пише святий апостол Павло, «Він будучи образом Божим, не вважав за захват бути рівним Богові, але принизив Себе Самого, прийнявши образ раба, зробившись подібним до людей, з вигляду став як чоловік; упокорив Себе, був слухняним аж до смерти, і смерти хресної. Тому і Бог звеличив Його і дав Йому ім'я вище над усяке ім'я, щоб перед іменем Ісуса схилялося всяке коліно небесних, земних і пекельних і всякий язик сповідував, що Господь Ісус Христос у славу Бога Отця» (Фил. 2: 6–11). У Святому Писанні Старого Завіту Бог сказав: «Створімо людину за образом Нашим [і] за подобою Нашою, і нехай володарює вона над рибами морськими, і над птахами небесними, [і над звірами,] і над худобою, і над усією землею, і над усіма плазунами, що повзають по землі. І створив Бог Людину за образом Своїм, за образом Божим створив її; чоловіка і жінку створив їх» (Бут. 1: 26–27), «хто пролле кров людську, того кров проллється рукою людини: бо людина створена за образом Божим; ви ж плодіться і розмножуйтеся, і розповсюджуйтеся по землі, і примножуйтеся на ній» (Бут. 9: 6–7), «ним благословляємо Бога і Отця, і ним же проклинаємо людей, створених за подобою Божою» (Як. 3: 9) з цього бачимо, що Господь Бог має людську подобу, а краще сказати, що людина створена за образом Божим, це ж добре розуміли старозавітні праведники, котрі бачили Господа у різних людських подобах – антропоморфізмах.

Антропоморфізм перекладається як людиноподібність, тобто з грецького «*ἄνθρωπος*» – людина і «*μορφή*» – вид або форма. Цей термін використовується, для опису властивостей і якостей Бога людськими рисами для простішого розуміння. Саме тут де сказано «Створімо людину за образом На-

шим» (Бут. 1: 26). Ужиті два споріднених за значенням слова, одне означає ідеал, зразок досконалості, а інше – реалізацію цього ідеалу, копію з зазначеного зразка. «Перше (кат εἰκόνα – за образом), – каже святий Григорій Ниський – перше ми маємо після створення, а останнє (καθ' ὁμοίωσιν – за подобою) ми здійснюємо за нашим бажанням бути подібним до Бога». «Ось родовід Адама: коли Бог створив людину, за подобою Божою створив її, чоловіка і жінку створив їх, і благословив їх, і нарік їм ім'я: людина, в день створення їх. Адам жив сто тридцять [230] років і породив [сина] за подобою своєю [і] за образом своїм, і нарік йому ім'я: Сиф. (Бут. 5: 1–3). Отже, образ Божий у людині складає невід'ємну і незабутню властивість Його природи. Богоподібність – це справа вільних особистих зусиль людини, за яких можна досягати досить високих ступенів свого розвитку.

Що стосується самого образу Божого в людині, то він відображається в різних проявах властивості його складної природи і в безсмерті людського духу (Прем. 2: 23), і в первісній невинності (Еф. 4: 24), і чистоті (Екл. 7: 29), і в тих здібностях і властивостях, якими наділений був первозданий чоловік для пізнання свого Творця і любові до Нього і в тих царських обов'язках, якими володів перший чоловік відносно до всіх тварин і навіть у ставленні до своєї дружини (1 Кор. 11: 3), і особливо, в потрійності своїх головних душевних сил: розуму, серця і волі, що слугувало як би деяким відображенням божественної триєдності. Повним і досконалим відтворенням божественного образу Святе Письмо називає лише тільки Сина Божого: «Цей, будучи сяйвом слави і образом іпостасі Його і тримаючи все словом сили Своєї, здійснивши Собою очищення гріхів наших, сів праворуч престолу величі на висоті» (Євр. 1: 3). «І почули голос Господа Бога, Який ходив по раю під час прохолоди дня; і сховався Адам і жінка його від лица Господа Бога між деревами раю. І покликав Господь Бог Адама і сказав йому: [Адаме,] де ти? Він сказав: почув я голос Твій у раю, і злякався, тому що я нагий, і сховався. І сказав [Бог]: хто сказав тобі, що ти нагий? Чи не їв ти від дерева, з якого Я заборонив тобі їсти? Адам сказав: жінка, яку Ти мені дав, вона дала мені від дерева, і я їв. І сказав Господь Бог жінці: що це ти зробила? Жінка сказала: змії спокусив мене, і я їла. І сказав Господь Бог змієві: за те, що ти зробив це, проклятий ти перед усією худобою і перед усіма звірами польовими; ти будеш ходити на череві твоїм, і будеш їсти прах у всі дні життя твого; і ворожнечу покладу між тобою і між жінкою, і між сіменем твоїм і між сіменем її; воно буде уражати тебе в голову,

а ти будеш жалити його в п'яту» (Бут. 3: 6, 8–15). Це пророцтво антропоморфічне, як вбачають св. отці про Сина Божого, Який став людиною і народився від жінки, а точніше від діви, і уразив голову змія. А також інші антропоморфічні з'явлення та пророцтва, які збулися на Господі нашому Ісусі Христі.

«І Мелхиседек, цар Салимський, виніс хліб і вино, – він був священник Бога Всевишнього, – і благословив його, і сказав: благословенний Аврам від Бога Вишнього, Владики неба і землі і благословенний Бог Всевишній, Який віддав ворогів твоїх у руки твої, (Аврам) дав йому десятю частину з усього» (Бут. 14: 18–20). «Бо Мелхиседек, цар Салиму священник Бога Всевишнього, той, який зустрів Авраама і благословив його, коли той повертався після поразки царів, якому і десятину Аврам відділив з усього, по –перше, тому що ім'я його означає – «цар правди», а потім і тому, що він є «цар Салиму», тобто «цар миру», без батька, без матері, без родоводу, який не має ні початку днів, ні кінця життя, уподібнюючись Синові Божому, перебуває священником назавжди.

Бачите, який великий той, якому і Авраам – патріарх дав десятину з кращої здобичі своєї. Ті з синів Левієвих, що одержують священство, мають заповідь – брати за законом десятину з народу, тобто зі своїх братів, хоча й ці вийшли від стегон Авраамових. Але цей, що не походить з роду їхнього, одержав десятину від Авраама і благословив того, хто мав обітницю. Без усякого ж заперечення менший благословляється більшим» (Євр. 7: 1–7). Більший на нашу думку лише Бог. Можна припустити, що Мелхиседек це Ангел Господній, Син Божий, так при наймі пояснює св. Апостол Павло. Бог – Слово, Ангел Господній, з'являвся людям як чоловічої, так і жіночої статі.

«І знайшов її ангел Господній біля джерела на дорозі до Сура. І сказав (їй ангел Господній): Агар, служнице Сарина! Звідки ти прийшла і куди йдеш? Вона сказала: я втікаю від лиця Сарини, господині моєї. Ангел Господній сказав їй: повернися до господині своєї і підкорися їй. І сказав їй ангел Господній: примножуючи, примножу нащадків твоїх, так що не можна буде й перерахувати їх від безлічі. І ще сказав їй ангел Господній: ось, ти вагітна, і народиш сина, і наречеш йому ім'я Ізмаїл, тому що почув Господь страждання твоє; він буде між людьми, як дикий осел; руки його на всіх, і руки усіх на нього; жити буде він перед лицем усіх братів своїх.

І нарекла (Агар) Господа, Який говорив до неї, цим ім'ям: Ти Бог, що бачиш мене. Бо сказала вона: дійсно я бачила тут у слід Того, Хто бачить мене. Тому джерело те називається:

Беер–лахай–рої. Воно знаходиться між Кадесом і між Баредом» (Бут. 16: 7–14). Далі бачимо, як Ангел Господній – Бог Суций випробовує віру Авраама. «І пройшли на місце, про яке сказав йому Бог; і влаштував там Авраам жертвник, розклав дрова і, зв'язавши сина свого Ісаака, поклав його на жертвник поверх дров. І простяг Авраам руку свою і взяв ніж, щоб заколотися сина свого. Але ангел Господній воззвав до нього з неба і сказав: Аврааме! Аврааме! Він сказав: ось я. Ангел сказав: не здіймай руки твоєї на отрока і не роби з ним нічого, тому що тепер Я знаю, що боїшся ти Бога і не пожалів сина твого, єдиного твого, для Мене.

І підвів Авраам очі свої і побачив: і ось, позаду баран, що заплутався у гущавині рогами своїми. Авраам пішов, узяв барана і приніс його у всепалення замість [Ісаака], сина свого. І нарік Авраам ім'я місцю тому: Єгова–іре. Тому і нині говориться: на горі Єгови угледиться» (Бут. 22: 9–14). У цих віршах Ангел і Бог відкривається як одна Особа – Іегова.

Одне з антропоморфічних явлень Господа бачив Авраам коло діброви Мамре, коли до нього підійшли три мужі. «І явився йому Господь біля діброви Мамре, коли він сидів при вході в намет [свій] , під час спеки денної. Він звів очі свої і глянув, і ось, три мужі стоять навпроти нього. Побачивши, він побіг назустріч їм від входу в намет [свій] і поклонився до землі, і сказав: Владико! Якщо я знайшов благовоління перед очима Твоїми, не пройди мимо раба Твого; і принесуть трохи води, й омийть ноги ваші; і відпочинете під цим деревом, а я принесу хліба, і ви підкріпите серця ваші; потім підіть [у путь свою]; тому що ви йдете мимо раба вашого. Вони сказали: зроби так, як говориш. І поспішив Авраам в намет до Сарри і сказав [їй]: скоріше замиси три сати кращого борошна і зроби прісні хліби. І побіг Авраам до стада, і взяв теля ніжне і гарне, і дав слугі, і той поспішив приготувати його. І взяв олії і молока і теля приготуване, і поставив перед ними, а сам стояв біля них під деревом. І вони їли. І сказали йому: де Сарра дружина твоя? Він відповів: тут, у наметі. І сказав один з них: Я знову буду в тебе у цей же час [у наступному році], і буде син у Сарри, дружини твоєї. А Сарра слухала при вході в намет, позаду його. Авраам же і Сарра були старі й у літах похилих, і звичайне у жінок у Сарри припинилося. Сарра внутрішньо розсміялася, сказавши: чи мені, коли я постаріла, мати цю втіху? І господар мій старий. І сказав Господь Аврааму: чому це [сама в собі] розсміялася Сарра, сказавши: «невже я дійсно можу народити, коли я постаріла»? Чи є щось важке для Господа? У призначений час буду Я у тебе в

наступному році, і [буде] у Сарри син. Сарра ж не зізналася, а сказала: я не сміялася. Тому що вона злякалася. Він сказав [їй]: ні, ти розсміялася. І встали ті мужі і звідти вирушили до Содома [і Гоморри]; Авраам же пішов з ними, провести їх.

І сказав Господь: чи утаю Я від Авраама [раба Мого], що хочу вчинити! Від Авраама дійсно піде народ великий і сильний, і благословляться в ньому всі народи землі, тому що Я обрав його для того, щоб він заповів синам своїм і дому своєму після себе, ходити пугттю Господньою, творячи правду і суд; і здійснить Господь над Авраамом [усе], що сказав про нього.

І сказав Господь: крик содомський і гоморрський, великий він, і гріх їх, дуже тяжкий він; зйду і подивлюся, чи дійсно вони чинять так, яке воцання проти них, що доходить до Мене, чи ні; дізнаюся. І повернули мужі звідти і пішли до Содома; Авраам же ще стояв перед лицем Господа.

І підійшов Авраам і сказав: невже Ти погубиш праведного з нечестивим [і з праведником буде те саме, що з нечестивим]? Може є в цьому місті п'ятдесят праведників? Невже Ти погубиш, і не пощадиш [усього] місця цього ради п'ятдесятьох праведників, [якщо вони перебувають] у ньому? не може бути, щоб Ти вчинив так, щоб Ти погубив праведного з нечестивим, щоб те саме було з праведником, що з нечестивим; не може бути від Тебе! Суддя всієї землі чи вчинить неправосудно? Господь сказав; якщо Я знайду в місті Содомі п'ятдесят праведників, то Я заради них пощаджу [все місто й] усе місце це. Авраам сказав у відповідь: ось, я насмілюся говорити Владиці, я, порох і попіл: можливо, до п'ятдесяти праведників не вистачить п'яти, невже через недостачу п'яти Ти винищиш усе місто? Він сказав: не винищу, якщо знайду там сорок п'ять. Авраам продовжував говорити з Ним і сказав: можливо, знайдеться там сорок? Він сказав: не зроблю того і заради сорока. І сказав Авраам: нехай не прогнівається Владика, що я буду говорити: може знайдеться там тридцять? Він сказав: не зроблю, якщо знайдеться там тридцять. Авраам сказав: ось, я зважився говорити Владиці: можливо, знайдеться там двадцять? Він сказав: не знищу ради двадцяти. Авраам сказав: нехай не прогнівається Владика, що я скажу ще один раз: можливо, знайдеться там десять? Він сказав: не винищу заради десяти. І пішов Господь, припинивши говорити з Авраамом; Авраам же повернувся у своє місто» (Бут. 18: 1–33). На противагу попередньому богоявленню воно відбувалося не уві сні і не вночі, а вдень і навіть в середині дня, на думку екзегетів, встановлює його повну реальність. Самі ж

деталі цієї картини якнайкраще збігаються зі звичаями і вдачами стародавнього Сходу, жителі якого любили виходити в після полуденні години денної спеки під прохолодну тінь своїх наметів і чекати тут гостей, які потребують підкріплення і спокою.

Триєдине з'явлення Господа можна тлумачити, як Новозавітню Тройцю: Отця Сина і Святого Духа, оскільки окремі святі отці так і тлумачать богоявлення Аврааму і Сарі Бога в Тройці Єдиного. «Отже, йдїть, навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все. Що Я заповів вам; і ось Я з вами по всі дні, до кінця віку. Амін» (Мф. 28: 19–20). Христос благословляє апостолів навчати народи одним і єдиним ім'ям Божим. «Бачив я, нарешті, що поставлені були престоли, і возсїв Ветхий днями; одїяння на Ньому було біле, як сніг, і волосся глави Його – як чиста вовна; престіл Його – як полум'я вогню, колеса Його – палаючий вогонь. Вогнена ріка виходила і проходила перед Ним; тисячі тисяч служили Йому і тисячі тисяч стояли перед Ним; судді сіли, і розкрилися книги». «Бачив я у нічних видіннях, ось із хмарами небесними йшов ніби Син людський, дійшов до Ветхого днями і підведений був до Нього. І Йому дана влада, слава і царство, щоб усі народи, племена і мови служили Йому; володарювання Його – володарювання вічне, яке не мине, і царство Його не зруйнується» (Дан. 7: 9–10; 13–14). У цьому видінні пророк Даниїл бачив Триєдиного Бога Отця, як Старого днями, Сина, як Сина Людського, Духа Святого, як Вогнена ріка, а ангели Божі, як тисячі тисяч – ангелів що служили Богові. Це антропоморфічне об'явлення Отця і Сина і Святого Духа, змінює в подальшому світ в уявленні та усвідомленні віри в Бога як Триєдиного і Всемогутнього. Іконографія зображує Отця, як Старого днями, Ісуса Христа, як Сина Божого і Сина Людського а Дух Святий, Дух Божий, має декілька символів: Голуба, Вогненна ріка, Вогненні язики, Тихе віяння вітру, Дарування мов, Дар пророкування...

«І послав Саул слуг узяти Давида, і коли побачивши вони сонм пророків, що пророкували, і Самуїла, який начальствував над ними, то Дух Божий зійшов на слуг Саула, і вони стали пророкувати. Донесли про це Сауду, і він послав інших слуг, але і ці стали пророкувати. Потім послав Саул третіх слуг, і ці стали пророкувати. [Розгнівавшись,] Саул сам пішов у Раму, і дійшов до великого джерела, що в Сефі, і запитав говорячи: де Самуїл і Давид? І сказали: ось, у Навафі, біля Рами, і на нього зійшов Дух Божий, і він ішов і пророкував, доки не прийшов у Наваф

біля Рами. І зняв і він одяг свій, і пророкував перед Самуїлом, і весь день той і всю ту ніч лежав неодягненим; тому говорять: “невже і Саул в пророках?”» (1 Цар. 19: 20–24). Це переконливо свідчить, що певна невелика множина Бога – Отець, Син і Дух Святий відкривався і в Старому Завіті, і праотцям і пророкам вибраного народу Ізраїля. Але слід розуміти, як Один Бог в трьох іпостасях, (лицях) бо природа Отця, і Сина і Святого Духа є природа одна і єдина – Божа.

Слова «звів», «глянув» ще більше посилюють реальність даного явища. Хто були «три мужі», які з’явилися Авраамові? На це відповідають по – різному, деякі з древніх тлумачів хотіли бачити в них роздільну вказівку на три особи Святої Трійці (Юстин Філософ, Амвросій Меділанський, Кирило Олександрійський та ін.), але більшість інших ґрунтовніше думає, що тільки один з цих мандрівників був Обличчям божественним, два ж інших були ангелами так, як на це вказує Бут. 19:1: «І прийшли ті два ангели в Содом увечері, коли Лот сидів біля воріт Содома» та «Господь послав нас винищити його» (Бут. 19: 13). Цілком ймовірно, перший гість Авраама був «Великої Ради Ангел», Логос, або Друга Особа Пресвятої Трійці, вподобав на цей раз прийняти вигляд ангельський, а точніше антропоморфічний – людиноподібний, за подобою того, який згодом прийняв ество людське. Проте в цьому контексті слово «ангел» (грец. ἄγγελος) слід розуміти в його ж лінгвістичному тлумаченні – посланник, а не духовну істоту в образі шестикрилих серафимів (Іс 6: 2). «Бог, Який багаторазово й різноманітно говорив здавна отцям через пророків, в останні ці дні говорив нам через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього, що Ним і віки створив. Цей, будучи сяєвом слави і образом іпостасі Його і тримаючи все словом сили Своєї, здійснивши Собою очищення гріхів наших, сів праворуч престолу величі на висоті, ставши настільки кращим від ангелів, наскільки славніше від них успадкував ім’я. Бо кому коли з ангелів сказав Бог: Ти – Син Мій, Я нині породив Тебе? І ще: Я буду Йому Отцем, і Він буде Мені Сином»? Також, коли вводить Первородного у всесвіт, промовляє: І нехай поклоняться Йому всі Ангели Божі. Про Ангелів сказано: Ти твориш духів ангелами Своїми і слугами Своїми вогненне подум’я. А про Сина: Престіл Твій, Боже, повік віку: жезл царства Твого – жезл правоти. Ти полюбив правду і зненавидів беззаконня, тому помазав Тебе, Боже, Бог Твій елеєм радості більше, ніж спільників Твоїх. Та: На початку Ти, Господи, заснував землю, і небеса – діло рук Твоїх; вони загинуть, а Ти перебуваєш, і всі постаріють,

як риза, і як одяг згорнеш їх, і зміняться; але Ти Той самий, і літа Твої не скінчаться. Кому коли з ангелів сказав Бог Сиди праворуч Мене, доки не покладу ворогів Твоїх до підніжжя ніг Твоїх Чи не всі вони духи служіння, що їх посилають служити тим, які мають успадкувати спасіння». (Євр. 1: 1–14). Насправді Господь мав повністю людський вигляд, це стверджують слова «І вони їли» (Бут 18:8). «Я жадав би сам бути відлученим від Христа за братів моїх, рідних мені по плоті, тобто ізраїльтян, яким належить усиновлення, і слава, і заповіді, і законоположення, і богослужіння, і обітниці; їхні й отці, і від них Христос по плоті, Сущий над усіма Бог, благословенний повік, амінь». (Рим. 9: 3–5). Це не примарне або тільки алегоричне куштування їжі, як це тлумачать деякі тлумачі (Йосип Флавій, Філон, Іонафан, Юстин Філософ), але дійсне і реальне її прийняття, на зразок того, як куштував їжу і Господь Ісус Христос, будучи з учнями по Своему воскресінні (Лк. 24: 43) з власною зміненою плоттю, що проходив навіть через замкнені двері (Ін. 20: 19) [8, с. 115].

Ще не менш дивовижне явлення Бога Якову, коли він хвилювався перед зустріччю з Ісавом. Коли Яків дізнався, що Ісав йде назустріч до нього з великою кількістю людей, він помолившись, почав готуватися до цієї зустрічі, переправивши дітей і дружин у безпечне місце: «І встав у ту ніч, і, взявши двох дружин своїх і двох рабинь своїх, і одинадцять синів своїх, перейшов через Іавок убрид і взявши їх, перевів через потік, і перевів усе, що в нього було» (Бут. 32: 22–23). Потім в Писанні йде опис боротьби Якова, про те не з Ісавом. «І залишився Яків один. І боровся Хтось з ним до появи зорі і побачивши, що не подолає його, торкнувся суглоба стегна його і пошкодив суглоб стегна у Якова, коли він боровся з Ним. І сказав [йому]: відпусти Мене, бо зійшла зоря. Яків сказав: не відпущу Тебе, доки не благословиш мене. І сказав: як ім'я твоє? Він сказав: Яків. І сказав [йому]: відтепер ім'я твоє буде не Яків, а Ізраїль, тому що ти боровся з Богом, і людей перемагати будеш. Запитав і Яків, говорячи: скажи [мені] ім'я Твоє. І Він сказав: навіщо ти запитуєш про ім'я Моє? [воно дивне.] І благословив його там. І нарік Яків ім'я місцю тому Пенуел, тому бо, говорив він, я бачив Бога лицем до лица, і збереглася душа моя» (Бут. 32: 24–30). Таємничий борець, вночі боровся з Яковом, Який пошкодив йому стегно і перейменував його на Ізраїль. За словами пророка Осії: «Ще в утробі матері зупиняв він брата свого, а змужнівши, боровся з Богом. Він боровся з ангелом – і переміг, плакав і благав Його у Вефілі Він знайшов нас і там говорив з нами» (Ос. 12: 3–4). Це

був Бог. З цього випливає, що сам Яків визнає, що бачив Бога, лице Боже. Тому іудейське і християнське тлумачення цих слів однаково визнають борця – явищем з небесного світу – Ангелом. При цьому вчителі церкви і більш пізніші християнські дослідники бачили в цьому Ангелі, Ангела Господнього, який раніше являвся Якову у Вефілі (Бут. 28). І за вірою Якова, охороняв його все життя: «І благословив Йосифа і сказав: Бог, перед Яким ходили батьки мої Авраам та Ісаак, Бог, Який пасе мене з тих пір, як я існую, до цього дня, ангел, що визволяє мене від усякого зла, нехай благословить отроків цих; нехай буде на них наречене ім'я моє й ім'я батьків моїх Авраама та Ісаака, і нехай виростуть вони в безліч посеред землі» (Бут. 48: 15–16). З цієї розповіді за книгою Буття 32: 24–34 дізнаємося, що тут явився Ангел Господній Якову, і можна з вірою і трепетом вважати, що Він – Єдинородний Син Божий і Бог наш.

Думка деяких равинів, ніби боровся з Яковом Ангел – хранитель Ісава або навіть демон мстився Якову за Ісава це дивно, але містить в собі певний елемент правди, оскільки підтверджується таємниче боріння Якова ворожим ставленням його до брата. Яків досі боровся з братом, і засобами не завжди бездоганними. Тепер, за словами рабинів, Ангел Господній «вкладає сміливість в Якова, який боявся брата». Але Яків досягає цього благодатного підбадьорення шляхом боротьби з Богом, боротьби, колишньої не тільки напругою фізичної сили Якова (Ос. 12: 3), (бепо, «в силі, сили своєї»), а й ще більшим напруженням сил духовних, молитвою віри: по пророку Осії, Яків був у смертельній тривозі з Ангелом – Богом «і переміг», але «плакав і благав Його» (Ос. 12: 4). Доказом про духовний момент боротьби є і в оповіданні Мойсея – ще прохання Якова благословити його. Те, що боротьба Якова була сновидінням або взагалі явищем ілюзорним, видно вже із вжитого в єврейському тексті дієслова «абаq», тобто битися подібно атлету (припадаючи пилом), також є факт пошкодження суглобу стегна його (nervus ischiadicus) і кульгавість його внаслідок сутички. Так, «і після пробудження Якова його стегно залишалося пошкодженим, і він продовжував кульгати, щоб не здалося для нього це видінням чи маренням, але в точності пізнати істину сновидіння» [4, с. 346]. Разом з тим це повинно було навчити Якова, що перемога дарована йому тільки з милосердя таємничого Борця. І Яків, як би зрозумівши сенс боротьби, не хоче розлучитися з боротьбою і Борцем без благословення. Благословення, що просив Яків у Бога, дається йому в якості зміни імені, відповідно до обставин і внутрішнього по-

чуття Якова. Звідси починається священна боротьба його духу за вище богодароване покликання, тому замість колишнього імені «Яків» йому і його роду дарується священне, теократичне ім'я «Ізраїль» (євр. ישראל), – за поясненням самого тексту, – «богоборець». Цікавою є й поведінка ангела. Ангели Божі вельми скромні і не поспішають повідомляти свої імена, бо шукають слави не собі, а Господу. Бажання мати популярність властиво лише недосконалим людям. Ангел же промовчав про славу імені свого, але повідомив Якову, що благословення від Бога він (Яків) отримав [6, с. 87].

Бог Сам прикликає вибраних людей на служіння собі і тому, кому Він хоче об'явитись, Господь відкривається. «І сказав: слухайте слова Мої: якщо буває у вас пророк Господній, то Я відкриваюся йому у видінні, уві сні говорю з ним; але не так з рабом Моїм Мойсеєм, – він вірний у всьому домі Моїм: вустами до вуст говорю Я з ним, і явно, а не в гаданнях, і образ Господа він бачить; як же ви не убоїлися дорікати рабу Моєму, Мойсеєві?» (Чис. 12: 6–8). Преображення Господнє тому підтвердження, коли Господь преобразився на горі святій в присутності пророка Мойсея і пророка Ілії. Тому пророк Мойсей також бачив Ангела Господнього, Який покликав його на служіння. «І явився йому ангел Господній у полум'ї вогню з середини тернового куща. І побачив він, що терновий кущ горить вогнем, але кущ не згорає. Мойсей сказав: піду і подивлюся на це велике явлення, чому кущ не згорає. Господь побачив, що він іде дивитися, і звернувся до нього Бог із середини куща, і сказав: Мойсею! Мойсею! Він сказав: ось я, [Господи]!» (Вих. 3: 2–5). Явлення Мойсеєві Ангела Господнього в кущині вважається отцями Церкви Другою Іпостассю Св. Трійці, Його відрізняє від самого Бога – Отця і першомученик Степан: «А як минуло сорок років, з'явився йому в пустелі гори Синай ангел Господній у полум'ї вогню тернового куща. Мойсей, побачивши, дивувався видінню; а коли приступав роздивитися, був до нього голос Господній: “Я Бог отців твоїх, Бог Авраама, і Бог Ісаака, і Бог Якова”. Мойсей, затремтівши, не смів дивитись. І сказав йому Господь: “Скинь взуття з ніг твоїх, бо місце, на якому ти стоїш, є земля свята.» (Діян. 7: 30–33), а все це видіння є прообраз таїнства втілення, згідно з святоотцівським тлумаченням [2, с. 171]. Саме це місце в Святому Письмі свідчить Хто з'явився, адже сказано: «Господь побачив, що він іде дивитися, і звернувся до нього Бог із середини куща» (Вих. 3: 4), коли Господь побачив, що Мойсей хоче піти і ближче роздивитися це явлення, Він застеріг: «не підходь

сюди; зніми взуття твоє з ніг твоїх, тому що місце, на якому ти стоїш, є земля свята.» (Вих. 3: 5), а потім промовив до нього: «Я Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісаака і Бог Якова. Мойсей закрити лице своє, тому що боявся дивитися на Бога» (Вих. 3: 6), Усе це свідчить, що той, Хто явився є Бог. Але Мойсей назвав Його ангелом і цим дає нам знати, що той, Хто з'явився є не Бог Отець, бо чиїм ангелом може бути Отець, а Єдинородний Син, Великої Ради Ангел, який промовив до юдеїв, які сказали Йому: «Хто ж Ти? Ісус відповів їм: Початок всього (Іегова), що й кажу вам» (Ін. 8: 25). «Отже, Сам Господь дасть вам знамення: ось, Діва в утробі прийме і народить Сина, і наречуть ім'я Йому: Еммануїл» (Іс. 7: 14). Що означає з нами Бог.

«Бо Немовля народилося нам – Син даний нам; владарювання на раменах Його, і наречуть ім'я Йому: Дивний, Радник, Бог кріпкий, Отець вічності, Князь миру. Примноженню владарювання Його і миру немає межі на престолах Давида й у царстві його, щоб Йому утвердити його і зміцнити його судом і правдою віднині і довіку. Ревність Господа Саваофа зробіть це» (Іс. 9: 6–7). У слов'янській Біблії цей стих читається так: «Бо Немовля народилося нам, Син, і даний нам; владарювання Його на раменах Його, і наречуть ім'я Йому: Великої Ради Ангел, Дивний, Радник, Бог кріпкий, Володар, Князь миру, Отець будучого віку; бо приведу мир князям, мир і здоров'я Його». Тут мається на увазі пророцтво про народження Ісуса Христа, як Ангела Господнього, Який являвся всім старозавітнім праотцям, пророкам та праведникам.

Але Мойсей, що дав ім'я ангелу, яке не означає чогось службового, а вказав на Єдинородного, так сповіщає і ество, (природа) і влада Його, кажучи, що Сам прорік: «Я є Суцний. І сказав: так скажи синам Ізраїлевим: Суцний [Іегова] послав мене до вас. І сказав ще Бог Мойсеєві: так скажи синам Ізраїлевим: Господь, Бог батьків ваших, Бог Авраама, Бог Ісаака і Бог Якова послав мене до вас. Ось ім'я Моє навіки, і пам'ять про Мене з роду в рід» (Вих. 3: 14–15). «Авраам, отець ваш, був би радий побачити день Мій; і побачив, і зрадів. На це сказали Йому юдеї: Тобі немає ще й п'ятдесяти років, і Ти бачив Авраама? Ісус сказав їм: істино, істино кажу вам: раніш, ніж був Авраам, Я є» Іегова (Ін. 8: 56–58). І це висловлювання Ісуса Христа стверджує Божественну сутність і Його вічність і нескінченність.

Інші ж отці Церкви, наприклад Кирило Олександрійський, розуміють, згідно з контекстом (Вих. 3: 6–7), під виглядом Ангела самого Бога Отця. Він називається Ангелом за Своєю дією

посеред обраного народу і за своїм явленням людям. Блаженні пророки дуже турбувались про те, що спрямовано до нас, вони були натхненними від Духа Святого, робили точний виклад подій і молилися про те, щоб Слово Боже було покровителем і захисником для грішників, котрі живуть на землі, Йому тільки одному, як Богу, характерна можливість спасати. Вони були вчителями найкращого, вказуючи шлях порятунку, як мудрі і прозорливі [7, с. 135]. «Але раб не перебуває в домі вічно, а Син перебуває вічно. Отже, якщо Син визволить вас, то справді будете вільними» (Ін. 8: 35–36). Тут йдеться про Сина Божого, що вічно існує і у вічності народжується від Бога Отця.

Стосовно купини це чагарникова рослина, безплідна і мало відрізняється від терну. Велике полум'я охопило її. В образі вогню явився святий Ангел. І полум'я досить високо піднімалося, але анітрохи не шкодило купині. Вогонь обіймає тернини й тільки зігріває їх ніжним дотиком своїм, ніби відкидаючи свою природну силу і абсолютно спокійно огортаючи те, що міг би знищити. Тому Мойсей і був вражений баченням. Вогнем Святе Письмо уподібнює Божественне єство, оскільки воно всесильне і легко може все побороти. Дерево і польова рослинність уподібнюється людині, яка створена з пороку земного. Тому і говорить святий апостол Павло «Бог наш є вогонь, що поїдає» (Євр. 12: 29). Але як вогонь нестерпний для терну, так і Божество для людства, але, у Христі воно поєдналося: «Бо в Ньому живе вся повнота Божества тілесно» (Кол. 2: 9), як і апостол Павло засвідчив: «дотримуватися заповіді чисто і бездоганно, навіть до явлення Господа нашого Ісуса Христа, яке у свій час відкриє блаженний і єдиний сильний Цар царюючих і Господь пануючих, єдиний, Який має безсмертя і живе в неприступному світлі, Якого ніхто з людей не бачив і бачити не може. Йому честь і держава вічна! Амінь» (1 Тим. 6: 14–16), тобто Бог вселився в храм Діви і утроби не пошкодив, цим пом'якшуючи непереможну могутність єства свого щоб стати не смертельним для нас, як був і вогонь для тернового куща. Але те, що за єством своїм є вразливим, тобто плоть, Той Сам виявив могутність проти винищення тління, на це перевтілення вказує вогонь в кущі, що абсолютно неушкодженим зберіг дерево. А що від Бога стало Слово та свій власний храм оживотворив, коли вчинив нетлінним і вищим смерті, будучи за природою Життям.

Вогонь пощадив терен, і полум'я було стерпле не для малого і дуже слабкого дерева, тому що доступним стало людству Божество. І це таїнство було у Христі. І в нас вселився Бог-Слово,

яке не покарання вимагаючи і не суд проводячи, але осяюючи нас милостями і щедротами. Сам Він каже: «Бо не послав Бог Сина Свого у світ, щоб судити світ, а щоб світ спасся через Нього» (Ін. 3: 17). Отже, купина не згорає, хоча і охоплена була полум'ям, тому що і на нас не накладається покарання за гріхи, навпаки, нас також осяює Христос через Святого Духа і перебуває в нас через Нього, і в Ньому ми можемо радісно виголошувати: «Авва Отче» (Рим. 8: 15). «Бог є Дух, і тим, що поклоняються Йому, належить поклонятися духом та істиною» (Ін. 4: 24). Здивований баченням, Мойсей додав ще таке, кажучи: «Піду і подивлюся на це велике видіння, чому не згорає та тернина» (Вих. 3: 3). Пустелю безводну, де росте тільки терен, серед нього й купина, називає землею святою. Усяке місце, на якому перебуває Христос, є святим. Прообразом є і те, що це місце в пустелі, яке являє собою образ Церкви з поган, до якої відносяться слова Святого Письма: «Звеселиться пустеля і суха земля, і зрадіє країна ненаселена і розцвіте як нарцис» (Іс. 35: 1). Обіцяє Бог також і в іншому місці так чинити: «пустелю зроблю озером і суху землю – джерелами води;» (Іс. 41: 18). Бо рясно вилилася на нас, покликаних із язичників, благодать Спасителя, і наче якась річка, виливається в потужне гирло, що напоює рясно. Про це говорить нам і пророк Давид: «Він обертає річки в пустиню, а водні джерела – в сушу, землю родючу – солончак через злобу мешканців її» (Пс. 106: 33–34). Тому купина в пустелі, і земля, на якій вона була, є свята і присвячена Богу. І Мойсей, підійшовши до неї, натрапляє на перешкоду і чує веління зняти взуття з ніг. [3, с. 292].

А пророцтво пророка Малахії дає краще зрозуміти прихід на землю Месії–Христа як Бога і Суддю. «Ось Я посилаю ангела Мого, і він приготує путь переді Мною, і несподівано прийде у храм Свій Господь, Якого ви шукаєте, і ангел завіту, Якого ви бажаєте; ось, Він іде, – говорить Господь Саваоф. І хто витримає день пришествія Його, і хто встоїть, коли Він явиться? Бо Він – як вогонь, що розплавляє, і як луг, що очищає, і сяде переплавляти й очищати срібло, і очистить синів Левія (священнослужителів) і переплавить їх, як золото і як срібло, щоб приносили жертву Господу в правді. Тоді благо приємною буде Господу жертва Іуди та Єрусалима, як у дні давні і як у літа минулі. І прийду до вас для суду і буду швидким викривачем чаклунів і перелюбників і тих, які клянуться неправдиво й отримують плату у найманця і пригноблюють удову і сироту, і відштовхують прибульця, і Мене не бояться говорить Господь Саваоф. Бо Я – Господь, Я не змінююся; то ви, сини Якова не знищилися.

За днів батьків ваших ви відступили від уставів Моїх і не дотримуетесь їх; наверніться до Мене, і Я навернуся до вас, – говорить Господь Саваоф» (Мал. 3: 1–7).

Христос недоступний для тих, які під законом. Бо, перш за все, необхідно омити скверну і стерти нечистоту гріховну. «Неможливо, щоб кров телят і козлів знищувала гріхи.» (Євр. 10: 4), бо «Законом ніхто не виправдається перед Богом» (Гал. 3: 11). А якщо гріх ще не змитий, то необхідно, щоб тління мало силу і смерть ще панувала над опоганеними [13]. А ті, які не відмовилися від служіння за законом, підлягають владі тління, це встановив Сам Христос, який казав: «Істинно кажу вам: якщо не будете споживати Плоті Сина Людського і не питимете Його Крови, то не будете мати життя в собі» (Ін. 6: 53). Це і було таїнство, не для тих, що жили по закону, але для тих, хто прийняв віру, тобто виправданих у Христі і отримавши настанову, вищу за закон та розуміння євангельське. Отже, під владою тління ті, що в законі знаходяться ті, які ще не скинули з себе через невірство тягар матері смерті, тобто гріха, і такі ще далеко від Христа. Коли ж знімуть взуття, тобто тління, що не має сили до виправдання, і приймуть істинно життєдайну благодать, тоді наблизяться до Того, Хто виправдовує нечестивого, тобто до Ісуса Христа.

Після попереднього богоявлення Мойсеєві, що закінчилося погрозою покарати фараона через невиконання ним Божої вимоги. Наступне богоявлення відбулося на нічному шляху із землі Медіамської. «Дорогою на ночівлі трапилось, що зустрів його Господь і хотів умертвити його» (Вих. 4: 24). Так як весь час йшлося про Мойсея, то під тим, кого хотів убити Господь, потрібно вбачати Мойсея, але не його сина, як дехто вважає, але як саме явився Господь Мойсею невідомо, ми лише можемо уявляти, оскільки про це Святе Письмо не вказує, що Господь явився в людському образі, а не у неприступному світлі як на Синайській горі чи як апостола Павлу. Він явився Мойсею так само, як і патріарху Якову, коли той очікував на прибуття Ісава. Деякі равіни кажуть, що це був ангел Іегови, який хотів вбити первістка Мойсея і Сепфори, якого вони взяли з собою, коли Мойсей повертався до Єгипту. Проте в Писанні не сказано «ангел Іегови», а сказано – Господь. У Єврейській Торі дещо змінено ці рядки: «И был (Моше) в пути на ночлеге, и встретил его (посланец) Господа и хотел умертвить его.» [5, с. 546]. Як бачимо з написаного, в дужках подані слова для кращого розуміння, проте в оригіналі слів «Моше» і «Посланец» немає. У чому ж полягала причина такого суворого ставлення Бога до

Мойсея, зрозуміло з подальших подій. Якщо загроза смерті скасовується після обрізання одного з синів пророка: «Сепфора, взявши кам'яний ніж, обрізала крайню плоть свого сина ... і відійшов від нього Господь» (Вих. 4: 25–26), то, безумовно, зрозуміло, що саме причиною її, було не обрізання цього сина. «Необрізаний же чоловічої статі, який не обріже крайньої плоти своєї [у восьмий день], знищиться душа його з народу свого, тому що він порушив завіт Мій» (Бут. 17: 14). Можна з достовірністю стверджувати, що винною у необрізанні свого сина була Сепфора, оскільки це вона повинна була виконати. Дотримуючись звичаїв свого племені, в якому, за свідченням Йосипа Флавія, обрізання хлопчиків відбувалося на 13-му році, вона відклала виконання цього обряду до того часу, коли її синові настане відповідний, на її думку, вік. Мойсей ще більше був винуватцем необрізання свого сина. І якщо все ж небезпеці смерті піддається він (Бут. 17: 14), а не Сепфора, то саме тому, що він є глава сім'ї. Зробивши обрізання, Сепфора кинула до ніг Мойсея крайню плоть сина свого і сказала: «Наречений крові – за обрізанням» (Вих. 4: 25–26). Дії Сепфори свідчать про її роздратування, що відчутно із її висловлювання. Її шлюб з Мойсеєм є для неї причиною небажаного пролиття крові, зради звичаїв предків. З розповіді вісімнадцятої глави книги Буття видно, що Сепфора з синами приєднується до Мойсея лише після виходу євреїв з Єгипту (Вих. 18: 2–5), це свідчить, що після зазначених вище подій, вона повернулася до свого батька, а Мойсей відправився в Єгипет один. Однією з кульмінаційних постанов Господа на Синайській горі був наказ слухатися Ангела Господнього, тобто Самого Бога Слова: «Ось, Я посилаю перед тобою ангела [Мого] оберігати тебе на путі і ввести тебе в те місце, яке Я приготував [тобі], зберігай себе перед лицем Його і слухай гласу Його, не протився Йому, тому що Він не простить гріха вашого, бо ім'я Мое в Ньому» (Вих. 23: 20). Ми знаємо Того, Хто має владу прощати гріхи, Який засвідчив про Себе: «Та щоб знали ви, що Син Людський має владу на землі прощати гріхи» (Мф. 9: 6), «Я і Отець – Єдине» (Ін. 10: 30). «Якщо назвав богами тих, до кого було слово Боже, і не може порушитись Писання, – чи Тому, Якого Отець освятив і послав у світ, ви говорити, що богохульствує, бо сказав: Я Син Божий?» (Ін. 10: 35–38) «Вірте Мені, що Я в Отці і Отець у Мені» (Ін. 14: 11).

Було антропоморфічне явлення й Ісусу Навину біля Єрихону: «Ісус, знаходячись поблизу Єрихона, глянув, і бачить, і ось стоїть перед ним чоловік, і в руці його оголений меч. Ісус підійшов до

нього і сказав йому: чи наш ти, чи з ворогів наших? Він сказав: ні; я вождь воїнства Господнього, тепер прийшов [сюди]. Ісус упав лицем своїм на землю, і поклонився і сказав йому: що господар мій скаже рабові своєму? Вождь воїнства Господнього сказав Ісусові: зніми взуття твоє з ніг твоїх, тому що місце, на якому ти стоїш, святе. Ісус так і зробив.» (Нав. 5: 13). Цікаво, що після цього написано «Тоді сказав Господь Ісусові: ось, Я віддаю в руки твої Єрихон і царя його, [і тих, що знаходяться в ньому,] людей сильних» (Нав. 6: 1). Це одкровення було сповіщено через Ангела, Який з'явився у вигляді чоловіка з оголеним мечем [9, с. 167]. Спочатку сприйнятий за звичайного воїна, який відкрив себе оголосивши свій ангельський чин: «Вождь воїнства Господнього» і, вказавши на святість місця. Меч і звання Того, Хто з'явився, як вождя воїнства Господнього, показували Ісусу Навину на готовність небесних сил допомагати в майбутній боротьбі з хананськими народами. Підставою для того, щоб в явленому Ісусу Навину Ангела Господнього, є те, що він, подібно як і Мойсею, колись явився в купині (Вих. 3: 2–5) і вимагає зняття взуття, так само як і Той, Хто з'явився тут, як і в книзі Вихід, має ім'я «Господь» і тут відкриває себе, як Господь. Схоже антропоморфічне порівняння Ангела Господнього Який з'явився з мечем в руках у історії пророка і ізраїльського царя – Давида. «І повстав сатана на Ізраїля, і підбурих Давида зробити перелік ізраїльтян. І не угодно було в очах Божих справа ця, і Він уразив Ізраїля. І сказав Давид Богу: дуже згрішив я, зробивши це. І нині прости провину раба Твого, бо я зробив дуже не розважливо. І прийшов Гад до Давида і сказав йому: так говорить Господь: обирай собі: або три роки голод, або три місяці будеш ти переслідуваний ворогами твоїми і меч ворогів твоїх буде досягати тебе; або три дні меч Господній і моровиця на землі й ангел Господній, який знищує в усіх краях Ізраїля. Отже, розглянь, що мені відповісти Тому, Хто Послав мене зі словами. І сказав Давид Гадові: тяжко мені дуже, але нехай краще впаду в руки Господа, бо дуже велике милосердя Його, тільки б не впасти мені в руки людські. І послав Господь моровицю на Ізраїля, і померло ізраїльтян сімдесят тисяч чоловік. І послав Бог ангела в Єрусалим, щоб знищувати його. І коли він почав знищувати, побачив Господь і пожалів про цю біду, і сказав ангелу-знищувачу: досить! тепер опусти руку твою. Ангел же Господній стояв тоді над током Орні ієвусеянина. І підняв Давид очі свої, і побачив ангела Господнього, який стоїть між землею і небом, з оголеним у руці його мечем, простягнутим на Єрусалим; і впав Давид і старійшини, покриті веретищем, на об-

личчя свої. І сказав Давид Богу: чи не я повелів порахувати народ? я згрішив, я зробив зло, а ці вівці що зробили? Господи, Боже мій! нехай буде рука Твоя на мені і на домі батька мого, а не на народі Твоєму, щоб погубити його. І ангел Господній сказав Гадові, щоб той сказав Давиду: нехай Давид прийде і поставить жертовник Господу на току Орни ієвусеянина. І пішов Давид, за словом Гада, яке він говорив ім'ям Господнім. Орна повернувся, побачив ангела, і чотири сини його з ним сховалися. Орна молотив тоді пшеницю. І прийшов Давид до Орни. Орна, глянувши і побачивши Давида, вийшов з току і поклонився Давиду лицем до землі. І спорудив там Давид жертовник Господу і підніс всепалення і мирні жертви; і призвав Господа, і Він почув його, пославши вогонь з неба на жертовник всепалення. І сказав Господь ангелові: поверни меч твій у піхву його. У цей час Давид, бачачи, що Господь почув його на току Орни ієвусеянина, приніс там жертву. Скинія ж Господня, яку зробив Мойсей у пустелі, і жертовник всепалення знаходилися в той час на висоті в Гаваоні. І не міг Давид піти туди, щоб шукати Бога, тому що був наляканий мечем ангела Господнього» (1 Пар. 21: 1, 7–8, 11–17).

Таке ж явлення таємничого людиноподібного Ангела Господнього було за часів суддів ізраїльських Гедеону у Офрі під дубом: «І явився йому ангел Господній і сказав йому: Господь з тобою, чоловіче сильний! Гедеон сказав йому: господарю мій! якщо Господь з нами, то чого сталася з нами уся ця [біда]? і де всі чудеса Його, про які розповідали нам батьки наші, говорячи: “з Єгипту вивів нас Господь”? Нині залишив нас Господь і віддав нас у руки мадіанитян. Господь, с поглянувши на нього, сказав: іди з цією силою твоєю і спаси Ізраїля від руки мадіанитян, Я посилаю тебе. [Гедеон] сказав йому: Господи! як спасу я Ізраїля? Ось, і плем'я моє в коліні Манассіному найбільніше, і я в домі батька мого молодший. І сказав йому Господь: Я буду з тобою, і ти подолаєш мадіанитян, як одну людину. [Гедеон] сказав Йому: якщо я знайшов благодать перед очима Твоїми, то зроби мені знамення, що Ти говориш зі мною: не йди звідси, доки я не прийду до Тебе і не принесу дара мого і не запропоную Тобі. Він сказав: Я залишуся до повернення твого. Гедеон пішов і приготував козень й опрісноків з ефи борошна; м'ясо поклав у кошик, а юшку влив у горщик і приніс до Нього під дуб і запропонував. І сказав йому ангел Божий: візьми м'ясо й опрісноки, і поклади на цей камінь, і вилий юшку. Він так і зробив. Ангел Господній простяг кінець жезла, який був у руці його, доторкнувся до м'яса й опрісноків; і вийшов вогонь з каменя і поїв м'ясо і опрісноки; і

ангел Господній зник з очей його. І побачив Гедеон, що це ангел Господній, і сказав Гедеон: горе мені, Владико Господи! тому що я бачив ангела Господнього лицем до лица. Господь сказав йому: мир тобі, не бійся не помреш. І влаштував там Гедеон жертвник Господу і назвав його: Іегова Шалом» (Господь – мир) (Суд. 6: 12–24). [10, с. 613] Як бачимо з прочитаних віршів, що саме Господь – Суций явився Гедеону [11, с. 402].

У період суддів також було людиноподібне явлення таємничого Ангела Господнього Маною – батькові судді Самсона. Спочатку явлення було його дружині, де вона отримала настанови про те, щоб не пила вина, сикера і не їла нічого нечестивого. Пізніше Ангел Господній являється вже й самому Маною, і він хотів Його пригостити. «Ангел Господній сказав Маною: хоча б ти й затримав мене, але я не буду їсти хліба твого, якщо ж хочеш звершити всепалення Господу, то принеси його. Маной же не знав, що це ангел Господній. І сказав Маной Ангелу Господньому: як твоє ім'я? щоб нам прославити тебе, коли сповниться слово твоє. Ангел Господній сказав йому: для чого ти запитуєш про ім'я моє? воно чудне» (Суд. 13: 16–18), так само як і відповів Господь Якову [12, с. 402]. Як вже відомо, після цього Маной приносить жертву всепалення і Ангел Господній у полум'ї піднімається до неба. Маной зрозумів, що це Ангел Господній: «І сказав Маной дружині своїй: мабуть, ми помремо, тому що бачили ми Бога.» (Суд. 13: 22), як виявилось, Маной бачив Бога в людському образі. Людиноподібний вид Господа був потрібний для того, щоб воля Божа та промисел над Ізраїльським народом виконувались, і щоб усі пророцтва збулись на Господі нашому Ісусі Христі, Який став людиною у призначений Богом час. «Навуходоносор, цар, [почувши, що вони співають,] здивувався і поспішно встав, і сказав вельможам своїм: чи не трьох мужів кинули ми у вогонь зв'язаними? Вони у відповідь сказали цареві: істинно так, царю! На це він сказав: ось, я бачу чотирьох мужів незв'язаних, які ходять посеред вогню, і немає їм шкоди; і вигляд четвертого подібний до Сина Божого» (Дан. 3: 91–92). Ми бачимо що Ангел Господній керує стихіями як наш Господь Ісус Христос. Згадаємо приклад, що стався з пророком Іллею «Ангел торкнувся його і сказав йому: встань їж [і пий]. І глянув Ілля, і ось, біля голови його печений корж і глечик води. Він поїв і напився, і знову заснув. І повернувся ангел Господній удруге, торкнувся його і сказав: встань, їж [і пий], бо далека дорога перед тобою. І встав він, поїв і напився, і, підкріпившись тією їжею, йшов сорок

днів і сорок ночей до гори Божої Хориви. І увійшов він там у печеру і ночував у ній. І ось було до нього слово Господне, і сказав йому Господь: що ти тут, Ілле? Він сказав: по ревнував я за Господа Бога Саваофа, тому що сини Ізраїлеві залишили завіт Твій, зруйнували Твої жертovníки і пророків Твоїх убили мечем; залишився я один, але і моєї душі шукають, щоб відняти її. І сказав: вийди і стань на горі перед лицем Господнім, і ось Господь пройде, і великий, і сильний вітер, що роздирає гори і розтросує скелі перед Господом, але не у вітрі Господь; після вітру землетрус, але не у землетрусі Господь; після землетрусу вогонь, але не у вогні Господь; після вогню віяння тихого вітру, [і там Господь]. Саме тому Господь наш Ісус Христос і з'явився на горі Фавор в оточенні двох великих пророків Мойсея і Іллі, показуючи тим самим велич і значення в служінні Господу для вибраного народу Ізраїля.

Місце перебування ангелів в Святому Писанні називають по-різному, наприклад «Небо небес» (3 Цар. 8: 27) або «Трете небо» (2 Кор. 12: 2). Що це таке, Святе Писання не конкретизує. За природою Ангели не мають виду схожого на тіло і тому не мають третього виміру. З іншої сторони, вони (Ангели) не всюди і духовно присутні там, де велить їм Бог. Ангели не можуть одночасно перебувати на землі й на небі. Певною мірою вони обмежені в просторі, оскільки не володіють властивістю всюди присутності. Бог являвся в Старому Завіті, а краще сказати Син Божий Логос – Ангел Господній у людиноподібному образі, щоб не лякати людей, як з'являються ангели. Як читаємо із слів пророка Осії, котрий мовив Духом Святим: «Ще в утробі матері зупиняв він брата свого, а змужнівши, боровся з Богом. Він боровся з ангелом – і переміг; плакав і благав Його; у Вефілі Він знайшов нас і там говорив з нами. А Господь є Бог Саваоф; Суцций [Іегова] – ім'я Його.» (Ос. 12: 3–5), що це являвся Син Божий, Ангел Господній – Бог Суцций. Отже, ми бачимо, що Господь як друга іпостась (лице) святої Тройці часто описаний в Старому Завіті в людиноподібному образі, для того щоб людина бачачи Бога, не загинула, сприймала Його і довідувалася волю Божу щодо вибраного народу, та щодо кожної людини, яка виконувала заповіді Божі і була угодна Богові. В старозавітних Теофаніях Бог відкривався в людиноподібному вигляді, щоб людина не померла коли бачила Бога. Так як бачили апостоли « А первосвященик і з ним усі які належали до єресі саддукейської, сповнилися заздрощів, наклали руки свої на апостолів і кинули їх до в'язниці. Ангел же Господній уночі відчинив двері

в'язниці і, вивівши їх, сказав: "Ідіть і, ставши у храмі, говоріть до народу всі ці слова життя" (Діян. 5: 17–20). Схожий випадок був з апостолом Петром: «І ось постав ангел Господній, і світло осяяло в'язницю, і, штовхнувши в бік Петра, він розбудив його і сказав: "Встань швидше". І впали ланцюги з його рук. І сказав йому ангел: "Підпережись і взуйся". Він зробив так. Потім говорить йому: "Вдягни одяг твій та йди за мною". Петро вийшов і попрямував за ним, не знаючи, що роблене ангелом було в дійсності, а думав, що бачить видіння. Пройшовши першу і другу сторожу, вони прийшли до залізної брами, що вела до міста, яка сама собою відчинилася їм; вони вийшли і пройшли одну вулицю, раптом ангела не стало з ним. Тоді Петро, опам'ятавшись, сказав: "Тепер я бачу воістину, що Господь послав ангела Свого і звільнив мене від руки Іродової та від усього чого чекав народ юдейський" ... Він же, давши знак рукою, щоб мовчали, розповів їм, як Господь вивів його з в'язниці, і сказав: "Сповістіть про це Якова і братію" (Діян. 12: 7–17). Апостол Петро своє визволення завдячує Господу і Ангелу Господньому, як одній Особі Господу – Богу. Таку ж чудотворну історію розповідає інший боговидець апостол Павло: «Бо ангел Бога, Якому я належу і Якому служу, з'явився мені цієї ночі і сказав: «Не бійся Павле. Тобі належить стати перед кесарем, і ось Бог дарував тобі всіх, що пливуть з тобою. Тому підбадьортеся, мужі, бо я вірю Богові, що буде так, як мені сказано» (Діян. 27: 23–25). В одному з послань схоже порівняння приводить апостол «Знайте, що хоч я і в немочі плоті благовістив вам у перший раз, але ви не відцуралися спокуси моєї в плоті моїй, а прийняли мене, як ангела Божого, як Христа Ісуса» (Гал. 4: 13–14). З контексту стає зрозумілим прирівнюючи себе до Христа, апостол порівнює Ангела Божого і Христа Ісуса, як одну Особу. Ангел Господній, на нашу думку – це Син Божий і Господь наш Ісус Христос, як тоді так і нині і навіки вічні Суцїй Бог. Ми намагались на скільки це можливо порівняти старозавітні людиноподібні (антропоморфічні) явлення Ангела Господнього з новозавітнім Сином Божим і Господом нашим Ісусом Христом для того, щоб краще зрозуміти Теофанії і Триєдинство Бога в Святому Писанні.

1. Біблія: Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. Київ: идання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. –1407 с.,
2. Творіння / святитель Григорій Ниський; під ред. Святїйшого Патріарха Київського і всієї Руси–України Філарета; [пер. Київської православної богословської академії УПЦ Київського Патріархату; автор вступ. ст. прот. Олександр Трофимлюк]. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. – Т. 1. – 623, [1] с.,

3. Творіння / святитель Кирил Олександрівський; перекл. і ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси–України Філарета. – К.: Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату, 2017. – Т.2. – Кн. 1. – 480 с.,
4. Творения / Блаженный Феодорит Кирский. – М.; изд. «Паломник», 2003. – 720 с.
5. Айзек Азимов. Путеводитель по Библии. [Пер. с англ. О.А. Блейз (Ветхий Завет, гл. 1 – 11), СП. Евтушенко (Ветхий Завет, гл. 12–39, Новый Завет)] – М.: Центрполиграф, 2013. – 1182 с.,
6. Ариэль Ш. Энциклопедия иудаизма. [пер. Кидерман А]. – М.: Амана, 1983. – 264 с.,
7. Киприан (Керн) архим. Золотой век Свято–Отеческой письменности. – М.: Паломник, 1995. – 176 с.,
8. Лопухин А.П. Библейская история. Толковая Библия: Ветхий Завет и Новый Завет. – М.: ЭКСМО, 2016. – 640 с.,
9. Тим Даули. Библейский Атлас с комментариями. – М.: РБО, 2000, – 152 с.,
10. Уильям МакДональд. Библейские комментарии для христиан. Ветхий Завет. Изд. «CLV». 2009. – 1152 с.,
11. Фритц Ринекер, Герхард М. Библейская энциклопедия Брокгауза. Изд. «Христианская заря». 1999. – 1110 с.,
12. Щедровицкий Д. В. Введение в Ветхий Завет. Книга Бытия.– М.: Теревинф, 2013, – 336 с.,
13. Прот. Николай Соколов. Ветхий Завет. Курс лекций // Лекция 13 – 1995. Режим доступу.: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/432102/>

-
1. Bibliia: Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu. Kyiv: ydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. –1407 s.,
  2. Tvorinnia / sviatytyl Hryhorii Nyskyi; pid red. Sviatiishoho Patriarkha Kyivskoho i vsiei Rusy–Ukrainy Filareta; [per. Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavski akademii UPTs Kyivskoho Patriarkhatu; avtor vstup. st. prot. Oleksandr Trofymliuk]. – K.: Vydavnychy viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu, 2011. – T. 1. – 623, [1] s.,
  3. Tvorinnia / sviatytyl Kyryl Olexsadrivskyi; perekl. i red. Sviatiishoho Patriarkha Kyivskoho i vsiei Rusy–Ukrainy Filareta. – K.: Vydavnyche upravlinnia UPTs Kyivskoho Patriarkhatu, 2017. – T.2. – Kn. 1. – 480 s.,
  4. Tvorennya / Blazhennyi Feodoryt Kyrskyi. – M.; yzd. «Palomnyk», 2003. – 720 s.
  5. Aizek Azymov. Putevodytel po Byblyy. [Per. s anhl. O.A. Bleiz (Vetkhyi Zavet, hl. 1 – 11), SP. Evtushenko (Vetkhyi Zavet, hl. 12–39, Novyi Zavet)] – M.: Tsentrpolihraf, 2013. – 1182 s.,
  6. Aryel Sh. Entsyklopedyia yudayzma. [per. Kyderman A]. – M.: Amana, 1983. – 264 s.,
  7. Kupryan (Kern) arkhyim. Zolotoi vek Sviato–Otecheskoï pysmennosti. – M.: Palomnyk, 1995. – 176 s.,
  8. Lopukhyn A.P. Bybleiskaia ystoriya. Tolkovaia Byblyia: Vetkhyi Zavet y Novyi Zavet. – M.: EKSMO, 2016. – 640 s.,
  9. Tym Dauly. Bybleiskyi Atlas s komentaryamy. – M.: RBO, 2000, – 152 s.,
  10. Uyliam MakDonald. Bybleiskye kommentaryy dlia khrystyan. Vetkhyi Zavet. Yzd. «CLV». 2009. – 1152 s.,
  11. Frytts Ryneker, Herkhard M. Bybleiskaia entsyklopedyia Brokhauza. Yzd. «Khrystyanskaia zaria». 1999. – 1110 s.,
  12. Shchedrovyytskyi D. V. Vvedenye v Vetkhyi Zavet. Knyha Bytyia.– M.: Terevynf, 2013, – 336 s.,
  13. Prot. Nykolai Sokolov. Vetkhyi Zavet. Kurs lektsyi // Lektsyia 13 – 1995. Rezhym dostupu.: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/432102/>